

УДК 78.03

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/38-3-11>

Вероніка ТОРМАХОВА,

orcid.org/0000-0003-3821-0655

кандидат мистецтвознавства, доцент,
доцент кафедри музичного мистецтва

Київського національного університету культури і мистецтв
(Київ, Україна) *nikusya2008@ukr.net*

Юлія ЛЕБІДЬ,

orcid.org/0000-0001-6114-572X

кандидат педагогічних наук,

старший викладач факультету музичного мистецтва

Київського національного університету культури і мистецтв
(Київ, Україна) *yuliia.lebid@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЄКТУ «МЕСІЯ» Г. ГЕНДЕЛЯ: SOULFUL SELEBRATION»

Сьогодні зростає інтерес до виконання музики доби бароко. Чимало виконавських інтерпретацій спадщини композиторів минулого є такими, що не надто сильно відходять від авторського тексту. Водночас можливий інший підхід, основою якого є істотне переосмислення твору та адаптування його до сучасних слухацьких смаків. У статті розглядається інтерпретація ораторії «Месія» Г. Генделя, створена в стилі соул із залученням однойменної вокальної манери. У даній виконавській версії представлено найбільш популярні номери, що за рахунок професійного аранжування та самобутнього виконання командою афроамериканських зірок соул та поп-музики отримали визнання у США. Стиль соул, представлений у творі, виявляється гнучким і спроможним до взаємодії з іншими течіями і в результаті – до утворення нових у сучасній музичній культурі. У проєкті «Месія» Г. Генделя: *Soulful Selebration* представлені арії та хори з ораторії, що інтерпретовані у стильових напрямках смус-джаз, хіп-хоп, блюз, біг-банд, спірічуел, госпел, регтайм, джаз-ф'южн, свінг. В увертюрі за допомогою оркестровки у різних стилях показано історію становлення і розвитку афроамериканської неакадемічної музики – від ритуальних барабанів до сучасного смус-джазу та хіп-хопу. Усі номери *Soulful Selebration* відповідають основній меті проєкту – відтворити сюжет оригіналу в більш короткому та динамізованому варіанті. У більшості арій і хорів збережено основну мелодичну лінію та гармонію Г. Генделя, натомість форму деяких номерів було скорочено. Замість речитативів звучить реп, а поліфонічний розвиток у деяких частинах замінений вокальною імпровізацією у стилі соул. Подібні трансформаційні зміни художнього тексту барокового твору суттєво змінюють його сприйняття. Відбувається розширення слухацької аудиторії внаслідок викладення шедевр духовної музики із залученням сучасних засобів виразності.

Ключові слова: ораторія, соул, аранжування, інтерпретація, арія, хор, спірічуел, госпел.

Veronika TORMAKHOVA,

orcid.org/0000-0003-3821-0655

Candidate of Art History, Associate Professor,
Associate Professor at the Music Department

Kyiv National University of Culture and Arts
(Kyiv, Ukraine) *nikusya2008@ukr.net*

Yuliia LEBID,

orcid.org/0000-0001-6114-572X

Candidate of Pedagogical Sciences,

Senior Teacher at the Music Department
Kyiv National University of Culture and Arts

(Kyiv, Ukraine) *yuliia.lebid@gmail.com*

PECULIARITIES OF PROJECT «HANDEL'S» MESSIAH»: SOULFUL SELEBRATION»

Nowadays, there is a growing interest in performing baroque music. Many performing interpretations of the legacy of composers of the past are such that they do not deviate too much from the author's text. At the same time, another approach is possible, the basis of which is a significant rethinking of the work and its adaptation to modern listening

tastes. The article considers the interpretation of G. Handel's oratorio "Messiah", created in the style of soul with the involvement of the vocal style of the same name. This performance version features the most popular numbers, which have gained recognition in the United States due to the professional arrangement and original performance of a team of African-American soul and pop stars. The soul style presented in the work is flexible and able to interact with other trends and as a result to form new ones in modern music culture. In the project "Messiah" G. Handel's: Soulful Selebration "presents arias and choruses from the oratorio, interpreted in the styles of strip jazz, hip-hop, blues, big band, spiritual, gospel, ragtime, jazz fusion, swing. The overture shows, with the help of orchestration in different styles, the history of the formation and development of African-American non-academic music from ritual drums to modern smooth jazz and hip-hop. All issues of "Soulful Selebration" correspond to the main goal of the project - to recreate the plot of the original in a shorter and more dynamic version. In most arias and choirs the main melodic line and harmony of G. Handel are preserved, while the form of some numbers has been shortened. Instead of recitatives, rap sounds, and polyphonic development in some parts is replaced by soul-style vocal improvisation. Such transformational changes in the artistic text of a baroque work significantly change its perception. There is an expansion of the audience, due to the presentation of a masterpiece of sacred music with the involvement of modern means of expression.

Key words: oratorio, soul, arrangement, interpretation, aria, chorus, spiritual, gospel.

Постановка проблеми. Сьогодні зростає інтерес до виконання музики доби бароко. Чимало виконавських інтерпретацій спадщини композиторів минулого є такими, що не надто сильно відходять від авторського тексту. Водночас можливий інший підхід, основою якого є істотне переосмислення твору та адаптування його до сучасних слухацьких смаків. Серед виконавських версій ораторії «Месія» Г. Генделя зустрічаються інтерпретації в різних стилях сучасної неакадемічної музики. Однією з них є версія видатного аранжувальника і продюсера Квінсі Джонса під назвою «Месія» Г. Генделя: Soulful Selebration». У ній представлено арії і хори з ораторії, які виконуються в соул-манері. Подібна вокальна манера та музичний стиль є дуже поширеними у сучасній поп-музиці. Проте специфіка інтерпретації твору Г. Генделя Квінсі Джонсом досі не ставала предметом дослідження у вітчизняному музикознавстві.

Аналіз досліджень. Сильові риси творчості Г. Генделя було розкрито в працях А. Кенігсберга. Особливості інтерпретування в поп-музиці досліджувала В. Тормахова. Риси стильового напрямку соул розглядає М. Фісун. Специфіку вокальної манери соул досліджують Н. Якобенчук, В. Скоромний, Є. Коваленко. Певні традиції соул-виконання окреслюються в публікації А. Попової та К. Федосенко. «Месія» Г. Генделя є твором, що часто виконується під час Різдва в багатьох країнах світу. Але його інтерпретації недостатньо висвітлюються в музикознавчій літературі. У працях дослідників музичної спадщини Г. Генделя відсутні відомості про численні виконання фрагментів ораторії в концертних програмах. Проект «Месія» Г. Генделя: Soulful Selebration» в українській сучасній музичній думці досі не досліджувався.

Мета статті – проаналізувати специфіку інтерпретації ораторії «Месія» Г. Генделя в проекті Квінсі Джонса та розкрити виражальні засоби стилю соул, що є базовим для даної виконавської версії.

Виклад основного матеріалу. В українській поп-музиці з кожним роком зростає інтерес до стилю соул. Це можна побачити на прикладі різних вокальних шоу, де виступають вокалісти, що володіють такою манерою співу. Також з'являються майстер-класи і вокальні студії, де можна здобути необхідні навички співу та імпровізування у цьому напрямі. Оскільки стиль соул є явищем, що тяжіє до синтезу різних компонентів виконавської техніки, це робить його затребуваним сьогодні. Соул-музика «принесла із собою незвичну імпровізаційність, що походила від співу госпел та блюзу і проявлялася у віртуозних вокальних партіях, що будувалися на звуках мінорної пентатоніки, на численних розспівах основних фраз, що призводили до яскравих кульмінацій і демонстрації усього вокального діапазону співака» (Попова, Федосенко, 2020: 228).

Саме до соул і звернувся відомий продюсер та аранжувальник Квінсі Джонс у 1992 р., прагнучи створити такий зразок барокового твору, який стане доступним широкій слухацькій аудиторії. «Месія» Г. Генделя: Soulful Selebration» – це аудіоальбом різних виконавців, який був випущений на студії Warner Alliance. Хоча базисною основою була ораторія «Месія» Г. Генделя, проте вона була істотно переосмислена завдяки широкому використанню багатьох жанрів та стилів афроамериканської музики, включаючи спірічуелз, блюз, регтайм, біг-бенд, джаз-ф'южн, R&B та хіп-хоп. Усі наведені стилі поєднані вокальною манерою соул, в якій виконано всі 16 номерів євангельського проекту.

Альбом отримав премію Греммі в 1992 р. як найкращий серед сучасної духовної музики, а також премію «Голуб 1992» у номінації «Сучасний євангельський альбом року» (Handel's Messiah). Серед виконавців, що приймали участь у створенні аудіо запису, були відомі джазові гурти: Take 6, The Yellowjackets і провідні виконавці стилю

соул: Стіві Вандер, Даяна Рівз, Ел Джероу, Тевін Кемпбел, Чака Хан та багато інших.

Справжньою новизною у трактуванні ораторії Г. Генделя стало аранжування 16 номерів ораторії в різних стилях джазової та поп-музики, що було створено групою аранжувальників (М. Warren, М. О. Jackson, М. Kibble) під керівництвом диригента і продюсера Квінсі Джонса. Деякі номери були аранжовані для електронних інструментів, а інші – для різних «живих» складів – від ансамблю із солістами до біг-бенду з хором. Але всі вони органічно поєднані спільною ідеєю – слідувати сюжетній концепції Г. Генделя у скороченому варіанті. При цьому було здійснено спробу відтворити основні теми арій, дуєтів та хорів, хоча й зі змінами, які стосувалися стилів аранжування і вокальної манери.

Ораторія Г. Генделя написана для хору, оркестру та чотирьох солістів і складається з трьох частин. Лібрето було створено Ч. Дженнесом і самим Г. Генделем із фрагментів різних біблійних текстів. Як зазначає А. Кенігсберг, «сюжет «Месії», по суті, той самий, що і в «пасіонах», однак трактування його зовсім не те. І тут події не показані і майже не розказані, а образи ораторії знаходяться по відношенню до них лише на якійсь дотичній лінії: це скоріше цикл лірико-епічних пісень-гімнів, народжених подвигом героя, відображення легенди в народній свідомості» (Кенігсберг). У всіх частинах Soulful Selebration збережений текст Ч. Дженнеса без змін, навіть у тих, що аранжовані в стилі хіп-хоп. Це дуже показово, оскільки ораторія «Месія» дуже популярна у США й її окремі номери часто виконуються під час різдвяних богослужінь і святкових концертів, особливо це стосується фінального хору «Алілуя».

Проєкт Soulful Selebration складається з таких номерів:

1. Увертюра.
2. Дуєт Comfort Ye My People.
3. Арія Every valley shall be exalted.
4. Арія з бек-вокалом And the glory of the Lord.
5. Арія But who may abide the day of His coming.
6. Хор And He shall purify.
7. Арія Behold, a virgin shall conceive.
8. Арія і хор O thou that tellest good tidings to Zion.
9. Хор For unto us a Child is born.
10. Хор Glory to God in the highest.
11. Хор Rejoice greatly, O daughter of Zion.
12. Інструментальна частина Behold the Lamb of God.
13. Хор Lift up your heads.
14. Арія Why do the nations so furiously rage.
15. Арія I know that my Redeemer liveth.
16. Хор «Алілуя».

В оригінальному творі Г. Генделя три частини пов'язані з різними образними сферами: «У першій частині (народження Месії) переважають світлі пасторальні фарби, другій (страсті Христові) властиві різкі контрастні зіставлення, коротка фінальна частина (тріумф християнства) пронизана єдиним радісним настроєм» (Кенігсберг). До версії Soulful Selebration входить більшість номерів із першої частини і з третьої частини – ті, що оспівують воскресіння і вічне життя Спасителя. Такі номери, як «Смерть і воскресіння Христове» з другої частини і «Судний день» із третьої частини – відсутні. Це зроблено для того, щоб надати максимальну кількість світлих і піднесених образів у проєкті. Якщо простежити послідовність номерів Soulful Selebration, вона відповідає оригінальному твору Г. Генделя з єдиним винятком: хор «Алілуя» звучить раніше арії I know that my Redeemer liveth. Ця зміна є досить органічною, оскільки арія «Я знаю, що мій Спаситель живий» слідує після арії, що відповідає за змістом генделівській сцені «Світ відкидає Євангеліє». Після такого конфліктного епізоду йде повернення до віри і сподівань на краще у арії, за якою йде хор 16 «Алілуя», що єднає народи і прославляє Христа. Таким чином можна підсумувати, що проєкт Soulful Selebration є скороченою і більш динамічною версією «Месії» Г. Генделя у плані драматургічної побудови.

Звертаючись до того, які саме чинники можуть модифікуватися у поп-композиції, доречно згадати фактично не лише виконавську манеру чи драматургію, а й засоби виразності. «Якщо спробувати виокремити ті компоненти, які можуть змінюватися внаслідок інтерпретації в музичному тексті поп-композиції, то можна назвати такі: аранжування, ритм, розмір, гармонія, тембр, манера виконання, незначні зміни мелодії» (Тормахова, 2017: 35). У змінах, привнесених у проєкт Soulful Selebration, можна знайти багато з перерахованого вище. Оскільки поп-музика має багато стильових розгалужень, усі вони підпорядковуються закономірностям кожного стилю, а елементом, що їх поєднує, є вокальна імпровізаційна манера соул.

Розглянемо деякі з номерів «Месії» у версії К. Джонса. Увертюра є інструментальною, як і в оригіналі, але в процесі свого розвитку вона включає й фрагменти хорового співу без слів, що є частиною творчого задуму: показати еволюцію афроамериканської музики у стислому вигляді. Аранжування мелодії Г. Генделя демонструє використання елементів різних стильових напрямів джазу та поп-музики. Починається увертюра

з ансамблем африканських барабанів, на тлі яких згодом звучить основна мелодія у виконанні синтезатора, потім їх змінює спірічуел у виконанні хору а cappella, що продовжує розвивати основну тему в багатоголосному викладі. Згодом тема викладається у жанрі регтайм, що виконується на розстроєному піаніно, після нього фугато звучить у виконанні біг-бенду і завершує «історію джазової музики» проведення теми в жанрі спірічуел у сучасному вокально-інструментальному варіанті (виконують хор та інструментальний ансамбль). Тепер тема розвивається вже у різних напрямках афроамериканської поп-музики в такому порядку: поп-рок, диско, смус-джаз, хіп-хоп, цитата з оригінальної увертюри Г. Генделя у виконанні симфонічного оркестру, сучасний хіп-хоп та клубна музика. Таким чином, у стислому вигляді показано різноманітні стилі музики США, що утворилися і набули популярності завдяки афроамериканським музикантам. «Цей проєкт є яскравим прикладом професійного виконання та імпровізування у стилі соул, сміливих ідей із боку аранжування, де з перших тактів у вступі демонструються зародження та еволюція афроамериканської музики на американській землі, у кожному номері голоси підбираються відповідно до авторського задуму Г. Ф. Генделя, а у фіналі звучить святковий госпел-хор за участю всіх виконавців» (Попова, Федосенко, 2020: 229).

В аріях, дуетах і хорах, що входять до «Місії» К. Джонса, використовуються переважно стилі соул, хіп-хоп, смус-джаз. Більшість номерів витримано в одному стилі і побудовано на мелодії та гармонії Г. Генделя, але є й такі, що нараховують декілька стилів. Як уже зазначалося вище, у версії Soulful Selebration збережено оригінальний текст, який здебільшого тісно пов'язаний із мелодією. Також слід відзначити, що більшість мелодій інтерпретовано як в оригіналі, однак із додаванням імпровізаційності, що походить від стилю соул. Так, арія тенора Every valley shall be exalted побудована спочатку як оригінальна барокова арія (оркестровий вступ і перша фраза у виконанні тенора), а далі йде несподіваний перехід до стилістики нашого часу, і вступає тенор, що співає в манері соул під супровід електроінструментів. Після першого проведення теми йде короткий середній епізод, де на зміненому ритмі супроводу виконується реп – на той же текст, що був використаний в арії. В ансамблевому супроводі у цей час звучить фугато на цю ж тему в прискореному темпі зі зміненим ритмом. Після контрастної середини слідує змінена реприза, де за рахунок вокальних розспівів у стилі соул і додавання голо-

сів створюється розвиток, який робить арію більш динамічною.

Специфікою творчого методу Генделя було прагнення до звукозображальності та тонкої відповідності між вербальним та музичним текстами. Нерідко нотний запис ніби малює відповідний текст. Прикладом цієї техніки є зазначена арія. Мелодія піднімається до верхнього фа дієз на першому складі mountain (гора) й опускається на октаву на другому складі. Чотири ноти слова hill (пагорб) утворюють невеликий пагорб, на слово low (низький) доводиться найнижча нота фрази. На слові crooked (кривий) мелодія переходить із до дієз на сі, щоб залишитися на сі на слові straight (прямий). Слово plain (гладкий, рівний) здебільшого потрапляє на верхнє мі, що триває три такти з невеликою варіацією. Гендель застосовує той самий прийом під час повторення фінальної фрази: «кривизна» досягається завдяки хроматизмам, а на слові «гладкий» мелодія спускається за рахунок трьох великих ритмічних тривалостей без застосування стрибків. Автор використовує цю техніку протягом усієї арії, особливо на слові exalted (піднесений), на яке припадає кілька мелізмів із шістнадцятих і два стрибка до верхнього мі.

Більшість арій Soulful Selebration зберігає оригінальні мелодії, але гармонія зазнає змін відповідно до вибраного стилю, в якому створюється аранжування. Речитативні епізоди часто замінені репом, а віртуозні каденції – імпровізаційним розспівом у манері соул із використанням великої кількості мелізмів та імпровізаційності в мелодії. «... Найбільш яскраво соул-манера проявляється саме під час використання мелізматички. Більшість виконавців, які співають у цій соул-манері, ніколи не відтворює музичний текст згідно з нотним текстом (у разі його наявності). Адже саме в манері співу соул якнайбільше проявляється здатність вокаліста інтерпретувати пісню. Якщо розглядати інтерпретацію як ключовий аспект виконавської діяльності, то саме соул-співаки прагнуть максимально персоналізувати мистецький твір» (Скормний та ін., 2018: 99).

Аналізуючи оригінал ораторії і розглядаючи відповідність номерів, можна помітити, що у соул-версії речитатив Behold, a virgin shall conceive перероблений на стилізовану арію, а арія Rejoice greatly, O daughter of Zion перетворена на госпел-хор. Це свідчить про важливість вокального начала і підсилює значення хору в стилі соул. Хоча тема єдиного хору Behold the Lamb of God була інтерпретована як інструментальна прелюдія з імпровізацією в другому розділі, в її виконанні простежуються риси стилю соул: харак-

терна пластичність мелодики, імпровізаційність, велика кількість мелізматики та респонсорна природа побудови фраз мелодичного соло. Хори становлять третину від загальної кількості номерів проєкту, стільки ж арій, решту становлять арії з бек-вокалом і два інструментальні номери. Хори трактовані переважно в жанрах госпел і спірічуел, в яких зберігається тематичний матеріал, а оркестровий супровід насичений гармонічними замінами, тональними зрушеннями, іноді – поліфонічними прийомами та стильовими змінами.

Доречно окреслити дані характеристики на прикладі хору *For unto us a Child is born*. Він починається з короткого інструментального вступу, оркестрованого для біг-бенду і хору, що співає першу фразу основної мелодії у жанрі спірічуел. Після нього вступає соліст, який починає виконувати реп під супровід барабанів та електроінструментів у стилі хіп-хоп. Його енергійний виступ доповнює хор, що знов співає першу фразу, і починається новий розділ хору. Раптово змінюється стиль – вступають самі ударні інструменти з ритмом, що нагадує африканські ритуальні барабани, на тлі яких починає звучати хорова fuga, до якої поступово додаються інші інструменти ритм секції – бас-гітара, гітара, клавішні, перкусія. Стиль знову змінюється, звучить реггі, що супроводжує розвиток основного тематичного матеріалу у хорі. Наступний епізод проходить у стилі свінг, під час якого змінюється темп, а оркестровка імітує звучання біг-бенду. Після нього вповільнюється темп і слідує епізод у стилі ритм-енд-блюз, що підкреслює діалог хорових груп, побудованих у традиціях спірічуел. Завершується номер хоровим *tutti* у стилі соул, де під час проведення мелодії виокремлюються та імпровізують солісти. Якщо порівняти цю версію з оригінальною, то можна побачити, що мелодія, гармонія і форма збережені, але в сучасній інтерпретації fuga є основою розвитку в невеличкому епізоді середини (а все інше витримано в гомофонно-гармонічній фактурі), а в оригіналі більшість фактури хору поліфонічна з чергуванням фрагментів

гомофонної. Цю ознаку стилю Г. Генделя визначає Дональд Барроуз: «...баланс між контрапунктом і гомофонічними пасажами був так само важливим для оформлення хорів у «Месії», як і поєднання будь-яких представлених раніше хорових фактур і технік» (Burrows, 1991: 72).

Такі ж прийоми використані в аранжуванні хорів *Soulful Selebration*. В аранжуванні хору *For unto us a Child is born* разом із цим підкреслюється танцювальна природа стильових напрямів, що в ній використовуються. Завдяки цьому створюється образ святковий, піднесений, що підкреслює основну ідею, закладену в тексті, – «Бо для нас народилася Дитина», і цій події радіють усі народи, представники різних культур, різних музичних стилів. Як зазначає М. Фісун, «соул як стильовий напрям другої половини ХХ – початку ХХІ століть, вільно взаємодіючи з іншими музичними течіями, породжує все нові жанрово-стилістичні модифікації. Це дає змогу визначити соул як змішаний стиль, в якому синтезовано жанрово-стилістичні елементи джазової та естрадної (поп і рок) музики» (Фісун, 2014: 771–772). У цьому хорі елементом, який поєднує різні стилі, є вокальна манера соул, що застосовується виконавцями впродовж усього номеру, зокрема соул-імпровізації окремих солістів у кінці.

Висновки. Проєкт «Месія» Г. Генделя: *Soulful Selebration* є сучасною інтерпретацією ораторії «Месія». В основі аранжування *Soulful Selebration* використано поєднання стилів соул, диско, блюз, смус-джаз, хіп-хоп, свінг; жанрів госпел і спірічуел. Стильовий напрям соул в інтерпретаційній версії «Месії» Г. Генделя є основою для імпровізування, що заміняє бароковий розспів та імпровізацію. Серед ознак соул у творі такі: опора на імпровізаційність, респонсорна техніка, прикрашання мелодії мелізмами, пластичність виконання. Стильовий напрям соул вступає у взаємодію з іншими напрямками і поєднує нові стильові модифікації. Так сьогодні виникають нові композиції, засновані на поєднанні стилю соул з електронною музикою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кенигсберг А. Гендель. Ораторія «Мессия». URL: <https://www.belcanto.ru/or-handel-messia.html> (дата звернення: 01.05.2021).
2. Попова А. Б., Федосенко К. М. Традиції стилю соул у вітчизняній вокальній практиці. *Україна у світових глобалізаційних процесах: культура, економіка, суспільство* : тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 25–26 березня, 2020 р. Київ : КНУКіМ, 2020. С. 228–230.
3. Скоромний В. П., Коваленко Є. В., Якобчук Н. О. Специфіка вокальної манери соул. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Мистецтвознавство»*. 2018. № 1. С. 95–100.
4. Тормахова В. Особливості інтерпретації в поп-музиці. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Мистецтвознавство»*. 2017. № 1. С. 32–36.

5. Фисун М. Стилевые проекции соул в вокальном искусстве. *Проблемы взаимодействия искусства, педагогики та теорії і практики освіти*. 2014. Вип. 40. С. 763–773.
6. Burrows D. *Hendel, Messiah*. Cambridge University Press. 1991. 140 p.
7. Handel's Messiah: A Soulful Celebration. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Handel%27s_Messiah:_A_Soulful_Celebration (дата звернення: 01.05.2021).

REFERENCES

1. Kenygsberg A. Gendel'. Oratory`ya «Messy`ya» [Handel. Oratorio "Messiah"] URL: <https://www.belcanto.ru/or-handel-messia.html> [in Russian].
2. Popova A. B., Fedosenko K. M. Tradytsii styliu soul u vitchyznianiі vokalnii praktytsi [Traditions of soul style in vocal practice]. *Ukraina u svitovykh hlobalizatsiinykh protsesakh: kultura, ekonomika, suspilstvo: tezy dopovidei Mizhnar. nauk.-prakt. konf.*, Kyiv, 25–26 berez., 2020 r. Kyiv: Vyd. tsentr KNUKiM, 2020. pp. 228-230 [in Ukrainian].
3. Skoromnyi V. P., Kovalenko Ye. V., Yakobenchuk N. O. Spetsyfika vokalnoi manery soul [The specifics of the vocal manner of soul]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriiia : Mystetstvoznnavstvo*, 2018. № 1. pp. 95-100 [in Ukrainian].
4. Tormakhova V. Osoblyvosti interpretatsii v pop-muzytsi [Specialties of interpretation in pop music]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriiia: Mystetstvoznnavstvo*, 2017. № 1. pp. 32-36 [in Ukrainian].
5. Fisun M. Stilevye proekcii soul v vokal'nom iskusstve [Style projections of soul in vocal art]. *Problemy vzaiemodii mystetstva, pedahohiky ta teorii i praktyky osvity*, 2014. Issue 40. pp. 763-773 [in Russian].
6. Handel's Messiah: A Soulful Celebration. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Handel%27s_Messiah:_A_Soulful_Celebration (data zvernennja: 1.05.2021)
7. Burrows D. *Hendel, Messiah*. Cambridge University Press. 1991. 140 p.